

УДК 80:82–84=163.2

СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ КРИЛАТИХ ВИСЛОВІВ БОЛГАРСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ

Тетяна ДОЦЕНКО

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
бульвар Т.Шевченка, 14, Київ, 01033
Кафедра слов'янської філології Інституту філології*

Стаття присвячена крилатим висловам як одним з найцікавіших засобів виразності, які привертають увагу як українських і російських мовознавців, так і болгарських. Автором показано, що сьогодні, незважаючи на численні розробки багатьох питань, пов'язаних з вивченням крилатих одиниць, все ще існують різні точки зору, різні підходи до вивчення цього фразеологічного шару мови. Аналіз існуючого теоретичного і лексикографічного матеріалу показав, що стан дослідження крилатих одиниць в українському та російському мовознавстві представлено значно ширше, ніж у болгарському. Отже, для болгарських дослідників проблема вивчення крилатих висловів є однією з найактуальніших і потребує поглибленішого і детальнішого опрацювання.

Ключові слова: крилата одиниця, крилате слово, крилатий вислів, мовний зворот, термінологічна система, фразеологічна одиниця.

Крилаті вислови (далі КВ) займають особливе місце у фразеології як один із найцікавіших засобів виразності будь-якої мови. Наукові пошуки в сфері вивчення цих стійких зворотів, які “конденсують величезний запас думок, емоцій, людського досвіду”¹, викликають нині значний інтерес у науковців, навколо них зосереджено увагу як багатьох дослідників, так і тих, хто цікавиться багатством і культурним надбанням мови. Знання крилатих слів необхідне людині для того, щоб уміти точно і лаконічно декількома словами висловити свою думку, дати вичерпну і глибоку характеристику предмета чи явища, оцінку ситуації. Сьогодні, незважаючи на численні розробки багатьох питань, пов'язаних з вивченням крилатих одиниць, на велику кількість статей, посібників, все ще існують різні точки зору, різні підходи до вивчення цього фразеологічного шару мови; науковцями все ще недостатньо досліджені питання еволюції та становлення крилатих одиниць, проблеми семантики, структури, статусу, місця крилатих слів у фразеологічному просторі мови, повністю не розкрито їх стилістичної функції. Розв'язанням цих питань займалися як українські (А.Коваль, В.Коптілов) та російські (М. і М.Ашукіні, С.Шулежкова) фразеологи, так і болгарські (К.Нічева, В.Витов). У пропонованій статті зроблена спроба простежити і показати стан теоретичного і практичного вив-

¹ Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові: Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови. Київ, 1975. С. 6.

чення КВ зазначених мов, проаналізувати сучасні підходи до термінологічної системи крилатих одиниць.

Як відомо, автором звороту “крилате слово” вважають відомого давньогрецького поета Гомера, в поемах якого цей зворот трапляється багато разів: “Між собою обмінювалися словами крилатими тихо”, “Він крилате слово промовив” (“Іліада”). Але тут йдеться не про термін, а про виразний поетичний засіб. Зворот “крилате слово” зі значенням “влучна цитата” вперше вживає німецький письменник Ф. Клопшток в поемі “Месіада” (1751–1773), а пізніше англійський філософ і літературний критик Т.Карлейл у статті про В.Скотта (1838).

Як філологічний термін зворот “крилате слово” був введений німецьким вченим Георгом Бюхманом (1822–1884), який у 1864 р. видав свою відому книгу “Крилате слово” (“Geflügelte Worte”). Дослівно з нім. *geflügelt* – крилатий і *worte* – слово. Під крилатим словом Г.Бюхман розумів “постійно відтворюваний у широких колах вираз, вислів або ім’я будь-якої мови, історичне джерело або літературне походження якого відоме (доведене)”². У його книзі йдеться про три критерії, завдяки яким слово або вираз стає крилатим: по-перше, літературне джерело або автор вислову мають бути доведеними; по-друге, слово або вислів повинні бути не лише загальновідомими – вони повинні водночас перейти в активний словник даної мови, хоча б іншою мовою; по-третє, вживання вислову має бути не тимчасовим, а доволі тривалим.

Кожен дослідник, який займається вивченням природи КВ, ставить на перше місце ті чи інші риси, ознаки, які, на його думку, є основними, домінуючими, які характеризують і відділяють крилаті фрази від інших фразеологічних одиниць, дає своє розуміння та тлумачення терміну “крилатий вислів”.

У сучасному болгарському мовознавстві питання крилатих фраз є однією з найменш вивчених проблем мови, недостатньо висвітлено і досліджено природу цих мовних утворень. Крилатим одиницям лише частково присвячено праці таких фразеологів, як К.Нічева, С.Спасова-Михайлова, М.Филипова-Байрова, Кр.Чолакова. Дослідженню крилатих висловів біблійного походження, тобто, біблеїзмам більше уваги приділяє П.Філкова.

Значний внесок у збагачення теоретичного та практичного матеріалу фразеологічної системи болгарської мови здійснив В.Витов. У 2002 р. вийшла у світ його праця “Біблія у мові. Словник фразеологізмів у болгарській мові” (“Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите в българския език”). У ній автор досліджує й описує близько 2000 біблеїзмів, вказує на їхні джерела та простежує процеси фразеологізації крилатих висловів.

При дослідженні крилатих фраз у болгарських дослідників постійно виникають дискусії стосовно характеру та особливостей крилатих фраз, вивчення їх у системі фразеології чи поза її межами. Але одним із найгостріших і найсуперечливіших є питання співвідношення КВ і фразеологічної одиниці. Відповіді на це запитання і на цілу низку інших відображають погляди вчених різних напрямів на об’єкт дослідження. Так, дослідники, які дотримуються так званого “вузького” погляду на фразеологію (С.Стойков, Вл.Георгиев, К.Нічева, Кр.Чолакова, С.Спасова-Михайлова та ін.) до крилатих висловів відносять лише ті розряди та групи словосполучень, в яких відбувається повна семантична трансформація компонентів (“ноев ковчег”, “каквото сабя покаже”). Тільки ці словосполучення вони називають фразеологізмами. Прихильники “широкого” погляду (В.Попова, К.Попова, З. Генадієва-Мутафчієва, Р. Мутафчієв, П. Філкова та ін.) розглядають КВ як один

² Цит. за: Шулежкова С.Г. Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие. Челябинск, 1995. С.3.

із об'єктів дослідження фразеології. На їхню думку, всі стійкі відтворювані комплекси, незалежно від того, відбувається в них повне переосмислення всіх компонентів чи тільки одного з них, незалежно від їхньої структури (словосполучення чи речення), є фразеологічними одиницями. Отже, дослідники, які дотримуються такого погляду, ототожують поняття “крилатий вислів” і “фразеологічна одиниця”.

Російський дослідник Л.Ройзензон взагалі заперечує існування “двох фразеологій”: він вважає, що “може існувати лише одна-єдина загальна теорія фразеології, саме така, яка дає підстави хоча б за однією релевантною ознакою об'єднати всі відтворювані полілексемні комплекси в одне мовне ціле. Всі інші теорії недосконалі хоча б тому, що вони залишають у складі синтаксису різні типи стійких словесних комплексів. Ось чому не можна навіть теоретично допускати такий поділ”³.

К.Нічева, у книзі “Болгарська фразеологія”, досліджуючи співвідношення між КВ і фразеологічною одиницею, стверджує, що “всі переосмислені крилаті вислови є фразеологічними одиницями (“авгиеви обори”, “нета колона”), ті ж вислови, які не переосмислені семантично, фразеологічними одиницями не є (“суета на суетите”, “мълчанието е знак на съгласие”)⁴.

До “Фразеологічного словника болгарської мови” автори К.Нічева, Кр. Чолакова, С. Спасова-Михайлова ввели лише ті КВ, в яких відбувається процес семантичної трансформації, а ті КВ, в яких “слова-компоненти” зберігають своє значення (“човек – това звучи гордо”) автори виносять за рамки фразеології⁵. Таким чином, йдеться про поділ крилатих висловів на фразеологічні і нефразеологічні, що не є зовсім правомірним, оскільки клас крилатих одиниць є єдиним і має вивчатися в одній загальній фразеологічній системі.

Автори російсько-болгарського фразеологічного словника (К.Андрейчин, С.Влахов, С.Димитрова, К.Запряннова) дають таке визначення крилатим словам: “Крилаті слова (вирази) – це стійкі словосполучення, походження яких, на відміну від інших фразеологічних одиниць, відоме. Це, насамперед, добре знані цитати з художніх творів, а також характерні для інтернаціональної фразеології вирази міфологічного, біблійного та історичного походження”⁶.

Проблемі КВ завжди приділяли увагу й українські вчені, які своїми дослідженнями поповнюють та розширюють фразеологічний простір мови. Так, у 1964 р. вийшла книга А.Коваль у співавторстві з В.Коптіловим “1000 крилатих виразів української літературної мови. Афоризми. Літературні цитати. Образні вирази”. Ця праця є першою спробою узагальнити, пояснити і систематизувати крилаті слова і вислови, наявні в українській літературній мові. Укладачі, з властивою їм майстерністю, показують можливості переосмислення крилатих фраз, відмічають семантичні зміни, які відбулися в них, з'ясовують джерела їх походження. Вислови ілюструються прикладами з художньої літератури, що демонструє особливості вживання виразів різними авторами в різних стилях. Частина крилатих слів і висловів, особливо ті, які походять з творів української літератури, вперше зібрана і пояснена в цій книзі. Згодом автори видали ще низку цікавих і необхідних праць, присвячених крилатим одиницям: “У світі крилатих слів” (1968) В.Коптілова, “Крилаті вислови в українській літературній мові” (1975), “Крилате слово” (1983), “Слово про слово” (1986) А.Коваль.

³ Ройзензон Л.И. Лекции по общей и русской фразеологии. Самарканд, 1973. С.114.

⁴ Нічева К. Болгарска фразеология. София, 1983. С.50.

⁵ Фразеологичен речник на българския език. София, 1974. С.16.

⁶ Русско-болгарский фразеологический словарь. Москва–София, 1980. С.23.

2001 р. у видавництві “Либідь” побачила світ книга А.Коваль “Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові”. У ній автор дає, як видно з назви, детальний опис українських біблеїзмів. Книга є чудовим помічником у вивченні та дослідженні біблійних крилатих фраз, а також може бути корисною при детальнішому ознайомленні з Біблією як одним із найважливіших джерел походження крилатих висловів.

Відомі дослідники І.Білодід, Л.Скрипник, Ф.Медведев темі крилатих слів присвячують окремі статті, розділи у монографіях. Л.Скрипник крилатими висловами називає “сталі словесні формули, що являють собою часто повторювані в писемній і усній мові влучні вислови видатних осіб – письменників, філософів, учених, політичних діячів. На відміну від прислів’їв і приказок та інших типів фразеологічних одиниць, що давно стали безіменними витворами, крилаті вислови зберігають більш чи менш прозоро зв’язок із першоджерелом виникнення (літературним чи конкретно-історичним), носять “печатку авторства”⁷. Ф.Медведев називає крилаті вислови “безсумнівним стійким словесним комплексом”⁸ і справедливо зазначає: “Щоб той чи інший вираз став крилатим, він доконець має пройти стадію фразеологізації”⁹.

Дослідники “античної мудрості” Н.Корж і Ф.Луцька наголошують, що для того, щоб вислів став крилатим, він “має бути не тільки вдало скомпонованим, лаконічним, влучним, а й повинен відзначатися великою смисловою місткістю, насиченістю, типовістю, що забезпечило б можливість його застосування в цілому ряді близьких, подібних ситуацій. Адже основними й необхідними ознаками крилатих слів є їх постійна відтворюваність, реактуалізація їхнього змісту стосовно нових історичних умов, іншої ідеології та способів мислення, конкретного контексту”¹⁰. Деякі дослідники принципово важливими і характерними ознаками крилатих фраз вважають також їх зв’язок із першоджерелом.

Вагомий внесок у подальший розвиток теорії крилатих слів зробила Л.Дядечко. Її праці здебільшого присвячені крилатим одиницям російської мови, але це не применшує тієї значущості і актуальності, яку вони мають на сьогоднішній день для поглибленого їх вивчення. В 2001 р. вийшов (у чотирьох частинах) посібник Л.Дядечко “Новое в русской и украинской речи: Крылатые слова – крилаті слова (матеріали для словника)”, який містить близько 1200 нових, досі не зафіксованих у лексикографічних виданнях крилатих фраз. Історичне та лексикографічне дослідження крилатих слів, основні його етапи і напрями представлені у монографії Л.Дядечко¹¹ – “Крилаті слова як об’єкт лінгвістичного опису: історія і сучасність” (Київ, 2002).

Питання крилатих фраз доволі повно досліджено в російському мовознавстві. Вже у 1891 р. виданий перший збірник російських крилатих слів С.Максимова, який називає крилатими словами і прислів’я, і приказки, і стійкі словосполучення, причому не лише ті, що мають літературне походження, а й ті, які формувались на основі побуту, народних звичаїв (“бить баклуши”, “попасть впросак”, “отложить в долгий ящик”). Отже, з усіх стійких утворень, представлених у збірці С.Максимова, лише деякі є справжніми КВ. Незважаючи на це, у праці С.Максимова вперше зроблена спроба представити і пояснити як крилаті вислови, так і інші фразеологічні одиниці російської мови.

⁷ Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ, 1973. С.44.

⁸ Медведев Ф.П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. Харків, 1977. С.62.

⁹ Там само. С.63.

¹⁰ Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Із скарбниці античної мудрості. Київ, 1988. С.19.

¹¹ Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность. Киев, 2002.

У радянський період над даною проблемою працювали відомі вчені М. Міхельсон, С. Займовський, до збірника крилатих слів якого увійшло понад 3000 крилатих одиниць. “Крилате слово, – стверджує С. Займовський, – це завжди спосіб замінити довге висловлювання бажаної думки коротким і виразним словом або фразою, дати найкращу і найбільш скорочену редакцію важливого стану науки, мистецтва чи філософії, або ввести в курс предмета статті чи доповіді”¹². Ознаками крилатих слів, які відрізняють їх від інших стійких сполучень, С. Займовський називає влучність, лаконізм.

Значний внесок у вивчення та збагачення крилатих фраз зробили відомі дослідники М. і М. Ашукіні. Їхні праці, зокрема “Крилаті слова. Літературні цитати. Образні вислови” (перше видання вийшло в 1955 р.), мали великий вплив на розвиток теорії крилатих висловів і фразеології взагалі, причому не лише для російської мови, а і для інших слов’янських мов. Крилатими словами автори називають “короткі цитати, образні вирази, висловлювання та образні характеристики історичних осіб, імена міфологічних і літературних персонажів, які стали загальними і які увійшли в мову з літературних джерел”¹³. У рецензії на згадану працю відомий лексиколог і лінгвіст С. Ожегов писав, що крилаті слова – це “вислови й окремі фрази з літературних творів давнього й нового часу, що увійшли в загальну мову і вживаються в ній як цитати; вислови, що виникли на ґрунті літературних контекстів і ніби конденсують у собі основний зміст цього контексту; висловлювання історичних осіб, а також назви історичних фактів і подій, імена історичних, міфологічних і літературних персонажів та ін., які набули символічного значення”¹⁴.

Про розбіжність думок і нечіткість у розумінні і тлумаченні терміну “крилатий вислів” свідчить виклад неоднорідного матеріалу у лексикографічних джерелах. Так, збірник крилатих слів М. Булатова містить, як власне, крилаті вислови (*пришел, увидел, победил*), так і безіменні фразеологізми (типу *канитель тянутъ*)¹⁵.

Теоретичною розробкою основних питань, присвячених вивченню КВ, та практичним збагаченням їх загального фонду займався професор В. Берков. Він стверджував, що “крилаті вислови виконують важливу і специфічну функцію. Вони дають людині можливість стисло і яскраво висловити думку, вони повідомляють висловлюванню таку можливість глибини, яку важко або навіть неможливо досягнути іншими засобами”¹⁶.

Глибокий аналіз КВ представив В. Архангельський у монографії “Устойчивые фразы в современном русском языке”. На думку фразеолога А. Бабкіна, “крилаті слова (“мовні звороти”), які, зберігаючи приналежність автору, доволі вільно переносяться мовцями у свій текст і зливаються з ним, “увійшли в прислів’я”, тобто, стали звичними, загальноживаними, відомими”¹⁷. У 1980 р. В. Костомаров і Є. Верещагін видали лінгвокраїнознавчий словник, до якого увійшов розділ “Російські крилаті вирази”, що складається зі 189 словникових статей.

1995 р. побачила світ монографія С. Шулежкової “Крилаті вирази російської мови, їхні джерела і розвиток”. Це, на нашу думку, одне з найцікавіших і найповніших теоретичних і практичних досліджень російських КВ. Монографія містить опис фонду крилатих одиниць з генетичної точки зору, аналіз та введення в науковий обіг найменш вивчених його пластів, пов’язаних з мистецтвом, становлення мовного статусу КВ і ви-

¹² Займовский С.Г. Крылатое слово: справочник цитаты и афоризма. Москва–Ленинград, 1930. С.15.

¹³ Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения. 1987. С.4.

¹⁴ Ожегов С.И. О крылатых словах // Вопросы языкознания. 1957. № 2. С.126.

¹⁵ Булатов М.А. Крылатые слова. Москва, 1958. С.61, 122.

¹⁶ Уолш И.А., Берков В.П. Русско-английский словарь крылатых слов. Москва, 1984. С.6.

¹⁷ Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники. Ленинград, 1970. С.110.

значення перспектив їх розвитку. Дослідниця збагатила загальний склад російських крилатих одиниць висловами зі сфери мистецтва.

Для практичного ознайомлення з КВ російська лексикографія пропонує доволі широкий спектр словників, довідників, серед яких “Русско-английский словарь крылатых слов” И.Уолш і В.Беркова (1984), “Русско-немецкий словарь крылатых слов” Ю.Афонькіна (1985), “Словарь образных выражений русского языка” за редакцією В.Телія (1995), “Словарь крылатых слов (русский кинематограф): около тысячи единиц” В.Єлістратова (1999), “Большой словарь крылатых слов русского языка” А.Кожевнікова (2001), “Большой словарь крылатых слов русского языка” В.Беркова, В.Мокієнка, С.Шулежкової (2000), “Крылатые слова. Энциклопедия” В.Єрова (2003), “Словарь крылатых выражений из области искусства” С.Шулежкової (2003). Широко представлені словники крилатих фраз письменників, серед яких “Словарь крылатых выражений А.С. Пушкина” В.Мокієнка, К.Сидоренка (1999), а також словники латинських крилатих слів – “Словарь латинских крылатых слов. 2500 единиц” Н.Бабічева і Я.Боровського (2003).

Нечіткість у з'ясуванні лінгвістичної природи КВ, виявленні їх диференційних ознак свідчить про недосконалість і остаточну невизначеність термінологічної бази, яка охоплює крилаті вислови. Процес формування термінологічної системи мови стосовно мовних утворень, які об'єднують під назвою “крилаті слова”, на сьогодні ще не досягли завершального етапу. Під час дослідження КВ лінгвісти на позначення цих утворень користуються різними науковими термінами: крилате слово, крилатий вислів, крилата цитата, влучний вислів тощо. Багато дослідників-фразеологів визнають не зовсім вдалим термін “крилате слово”, оскільки “серед утворень, які, зазвичай, належать до цього класу мовних одиниць, трапляються як слова, так і вислови”¹⁸. С.Шулежкова наголошує на тому, що одиниці, які об'єднують під загальною назвою “крилаті слова” є доволі різними: це і власні імена, які набули переносного значення, і афоризми, і сентенції і т.ін. Тому дослідниця вважає доцільним уведення в науковий обіг додаткових термінів і пропонує всі одиниці, яким властиві ознаки “крилатості”, об'єднати під назвою “крилаті одиниці”, а залежно від їх структури, функції варто розглядати, з одного боку, крилаті слова, а з другого – крилаті вислови¹⁹. Українські дослідники А.Коваль і В.Коптілов у 1964 р. також пропонували розділити крилаті слова на дві групи: крилаті слова і крилаті вислови. Л.Дядечко створила цілу систему термінологічних визначень для слів та висловів, позначених “печаттю авторства”. Так, для загального найменування всіх типів крилатих висловів Л.Дядечко пропонує як один із можливих варіантів термін “ептонім” (від грецької *epa pteroenta* – крилаті слова і *опута* – назва). До терміносистеми, запропонованої Л.Дядечко, входять також терміни *ептонімія* (явище збереження “печаті авторства” у семантичній структурі вислова), *ептонімічний* (крилатий), *ептонімічність* (властивість слова бути крилатим), *ептоніміка* (сукупність ептонімів будь-якої мови), ептонімізація (процес перетворення вислову в крилатий вираз), *деептонімізація* (процес втрати словом або висловом статусу крилатого); дисципліна, яка вивчає ептоніми, називається ептологією, а наука, яка займається створенням ептонімічних словників – ептографією²⁰. На нашу думку, об'єднання крилатих слів і висловів під загальною назвою “крилаті одиниці” сприятиме уніфікації поглядів учених щодо лінгвістичної природи цих утворень, які викликають гострі дискусії, та дасть можливість утворити чіткішу термінологічну систему для їх позначення.

¹⁸ Ройзензон Л.И. Лекции по общей и русской фразеологии. С.132

¹⁹ Шулежкова С.Г. Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие. С.15.

²⁰ Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность. С.141.

Отже, ознайомлення з основними концепціями і поглядами на дослідження КВ дає підстави стверджувати, що досі існують різні точки зору, різні підходи до вивчення зазначеної проблеми, що, власне, обґрунтовує причини зацікавлення цим багатим мовним матеріалом. Йдеться про подібні та зовсім протилежні погляди на предмет дослідження, про різнобіч у науковій термінології. На нашу думку, найбільш чітким і логічним є визначення терміна “крилатий вислів”, яке дає А.Коваль: “Крилаті вислови – окремі слова, словосполучення й цілі речення, які, відірвавшись від тексту, вживаються як усталені (фразеологічні) одиниці мови – в узагальненому, переносному або образному значенні. Усі крилаті вислови, на відміну від інших фразеологічних одиниць, мають точно встановлене джерело походження”²¹.

Стан теоретичного вивчення проблеми крилатих виразів та наявність лексикографічних матеріалів в українській та російській мовах представлено значно ширше, ніж у болгарській. На сьогодні інтерес до вивчення крилатих висловів стрімко зростає, молоді вчені наполегливо працюють у галузі дослідження цього лінгвістичного шару і незабаром з’являться нові теоретичні розробки та збільшиться кількість лексикографічних та наукових видань, присвячених крилатим одиницям. Оскільки крилаті вислови справедливо вважаються одним із найцінніших скарбів будь-якої мови, їх треба відшукати, ретельно дослідити і представити для ознайомлення і вивчення носіям мови, що небайдужі до культурного й естетичного мовного простору.

PRESENT INVESTIGATION OF PITHY SAYINGS OF BULGARIAN, UKRAINIAN AND RUSSIAN LANGUAGES

Tetiana DOTSENKO

Kyiv T.Shevchenko National University

14, T.Shevchenko Boul., Kyiv, 01033

Chair of slavonic philology of Institute of philology

Investigation of pithy sayings as one of the main expressive units is of greatest importance not only for Ukrainian and Russian languages masters (scholars) but for the Bulgarian language as well. In spite of a great number of articles, texts-books and other sources the problem of pithy sayings is considered differently, various approaches have been applied concerning the theme of pithy sayings as the phraseological language image. Scientific research and analysis of pithy sayings from theoretical and lexicographical point of view is prompted, and one can say that this subject has been exposed in Ukrainian and Russian languages more widely than in the Bulgarian language. We arrive to the conclusion that the problem of pithy sayings in Bulgarian language should be investigated deeper and more detailed as it is one of the most actual and scientifically important philologic problems of the present time.

Key words: pithy saying unit, pithy saying, pithy saying expression, phrase, terminological system, phraseological unit.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2007

Прийнята до друку 28.02.2007

²¹ Коваль А.П. Спочатку було слово. Київ, 2001. С. 9.